

13. Türkiye Türkçesi Atasözlerinde Bağlaçlar¹

Yıldız YENEN AVCI²

APA: Yenen Avcı, Y. (2025). Türkiye Türkçesi Atasözlerinde Bağlaçlar. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (44), 175-193. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14645950>

Öz

Bağlaçlar, dil bilimcilerin üzerinde uzlaşa sağlayamadığı bir sözcük türü olmakla birlikte Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda öğretilmesi gereken konular arasında yer almaktadır. Bu çalışmada bağlaçlar ayrı bir tür olarak değerlendirilmiş ve bu yaklaşıma bağli olarak Türkiye Türkçesi atasözlerinde hangi bağlaçlara yer verildiği, bunların kullanılma sıklıkları ile işlevsel özellikleri üzerinde durulmuştur. Bu amaç çerçevesinde atasözlerinde kullanılan bağlaçlar “anlam bilgisi, cümle türleri, söz dizimi, yapı bilgisi, köken bilgisi ve ahenk unsurları” bakımından incelenmiştir. Araştırma doküman incelemesi modelindedir ve veriler Ömer Asım Aksoy tarafından derlenen atasözlerinden elde edilmiştir. Ömer Asım Aksoy tarafından derlenen toplam 2667 atasözü tek tek incelenmiş ve yalnızca 212 atasözünde (%7,94) bağlaçların varlığına ulaşılmıştır. Atasözlerinde 13 farklı bağlaç geçmektedir. Bu bağlaçların neler olduğu ve oranları şöyledir: “de” %54,72, “ama” %10,85; “ya ... ya ...” %10,38; “ile” %8,02; “ki” %4,72; “bile” %4,72; “ne ... ne ...” %2,83; “ya” %0,94; “yine” %0,94; “hem ... hem ...” %0,47; “hele” %0,47; “meğer” %0,47 ve “meğerki” %0,47. Araştırma sonucunda atasözlerinin bağlaçlar yönünden zengin olmadığı, bu sözcük grubu içinde en fazla “de” bağlacının kullanıldığı; “de” bağlacının aynı zamanda anlamsal çeşitlilik yönünden de tüm bağlaçlar içinde en yüksek orana sahip olduğu tespit edilmiştir. İncelenen atasözlerinin büyük bir kısmında tek sözcükten oluşan bağlaç kullanılmaktadır. Bu bağlaçlar genel olarak basit yapı özelliği sergilemektedir. Ayrıca daha çok “de, ne ... ne ..., ya ... ya ..., ile” bağlaçlarının geçtiği atasözlerinde ahenk unsurlarına rastlanıldığını söylemek mümkündür. Köken bakımından yapılan incelemede ise atasözlerinde Türkçe, Farsça ve Arapça bağlaçlara yer verilmekle beraber en fazla Türkçe bağlaçların (%71,70) kullanıldığı görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Türkiye Türkçesi atasözleri, bağlaçlar, bağlaçların kullanılma sıklığı, bağlaçların işlevsel özellikleri

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Bu çalışma 16-19 Eylül 2020'de online olarak gerçekleşen Uluslararası Pegem Eğitim Kongresi'nde (IPCEDU 2020) sunulan bildirinin tam metin hâlidir.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmaı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Etik İzni: Etik izin gerektirmeyen bir araştırmadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Ithenticate, Oran: 13

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 28.07.2024-**Kabul Tarihi:** 12.11.2024-**Yayın Tarihi:** 21.02.2025; DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14645950>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Dr., MEB, Öğretmen /Dr., MNE, Teacher (Aydın, Türkiye) e-posta: y.yenen@hotmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8697-5375> ROR ID: <https://ror.org/022xhck05>, ISNI: 0000 0000 8961 9352

Conjunctions in Türkiye Turkish Proverbs³

Abstract

Although conjunctions are a grammatical term on which linguists cannot agree, they are among the subjects that should be taught in the Turkish Lesson Curriculum. In this study, conjunctions were evaluated as a separate type and, depending on this approach, which conjunctions were included in Turkey Turkish proverbs, their frequency of use and their functional properties were emphasized. Within the framework of this purpose, the conjunctions used in proverbs were examined in terms of "semantic information, sentence types, syntax, structural information, etymology and harmony elements". The research is in the document analysis model and the data were obtained from proverbs compiled by Ömer Asım Aksoy. A total of 2667 proverbs compiled by Ömer Asım Aksoy were examined one by one and the presence of conjunctions was found in only 212 proverbs (7.94%). There are 13 different conjunctions in proverbs. What these conjunctions are and their rates are as follows: "de" 54,72%; "ama" 10,85%; "ya ... ya ..." 10,38%; "ile" 8,02%; "ki" 4,72%; "bile" 4,72%; "ne ... ne ..." 2,83%; "ya" 0,94%; "yine" 0,94%; "hem ... hem ..." 0,47%; "hele" 0,47%; "meğer" 0,47% ve "meğerki" 0,47%. As a result of the research, it was seen that proverbs were not rich in terms of conjunctions, and the conjunction "de" was used the most in this group of words; It has also been determined that the conjunction "de" has the highest rate among all conjunctions in terms of semantic diversity. In most of the examined proverbs, single-word conjunctions are used. These conjunctions generally exhibit simple structure characteristics. In addition, it is possible to say that elements of harmony are encountered in proverbs where the conjunctions "de, ne ... ne ..., ya ... ya ..., ile" are used. In the analysis made in terms of origin, it is seen that although Turkish, Persian and Arabic conjunctions are included in the proverbs, Turkish conjunctions are used the most (71.70%).

Keywords: Turkey Turkish proverbs, conjunctions, the frequency of use of conjunctions, the functional properties of conjunctions.

³ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Ethics Approval: It is a research that does not require ethical permission.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received – Ithenticate, Rate: 13

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, Article Registration Date: 28.07.2024-Acceptance Date: 12.11.2024-Publication Date: 21.02.2025; DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14645950>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Giriş

Sözcükler duygu, düşünce ve isteklerimizi anlatmaya yarayan anlamlı en küçük dil birimleridir. Kimi sözcükler tek başına kullanıldıklarında bir anlam ve işleve sahipken kimi sözcükler de ancak diğer dil öğeleriyle kurduğu ilişki sonucunda bir anlam ve işlev kazanırlar. Türkçede isim (ad), eylem (fiil), sıfat (ön ad), zamir (adıl), zarf (belirteç), edat (ilgeç), bağlaç ve ünlem olmak üzere toplam sekiz tür sözcük olduğu kabul edilmektedir. Türkçenin isim soylu sözcüklerinden olan bağlaçlar tek başına anlamı olmayan, cümle içinde anlam kazanan ve cümleden çıkarıldığında anlatımı bozmayan birimler olarak görülürler. Bağlaçlar dil bilimcilerin üzerinde uzlaşa sağlayamadığı bir sözcük türü olmakla beraber öğretim programlarında ayrı bir tür olarak değerlendirilir. Örneğin 2019 tarihli Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda (MEB, 2019; 34-40) 4. sınıf düzeyinde “yazma” becerisi altında “T.4.4.18. Yazılarında bağlaçları kuralına uygun kullanır.” kazanımı ve «“de” ve “ki” bağlaçlarını doğru yazmaları sağlanır.» açıklamasıyla yer alırlar. 6. sınıf düzeyinde ise okuma başlığı altında “T.6.3.10. Edat, bağlaç ve ünlemlerin metni anlamına olan katkısını açıklar.” kazanımı ile desteklenirler. Alan yazınına bakıldığında bağlacın tanımı, özellikleri, edat ile olan ilişkisi, sınıflandırılması üzerine birbirinden farklı yaklaşımların olduğu görülür.

Ergin (2012: 315-317) bağlaçları edat başlığı altında inceler ve “bağlama edatları” olarak isimlendirdiği bu sözcükleri beş gruba ayırır: *sıralama edatları* (ve, ile ilâ), *denkleştirme edatları* (veya, yahut, veyahut), *karşılaştırma edatları* (ya... ya, hem... hem, ne... ne vb.), *cümle başı edatları* (fakat, lakin, ancak, eğer, gerçi, zira, sanki, yeter ki, aksi takdirde, hele vb.), *sona gelen edatlar* (dahi, ise, ki, bile değil, kim). Sıralama edatlarında ve'nin eskiden ve, u, ü, vü, vü şekillerinin olduğunu belirten araştırmacı sona gelen edatlara “kuvvetlendirme edatı” da denildiğini ifade eder. Hacıeminoğlu (1992) bağlaç ifadesi için edat terimini kullanır ve bu sözcük grubunu çekim edatları, bağlama edatları, kuvvetlendirme edatları, karşılaştırma-denkleştirme edatları, soru edatları, çağırma-hitap edatları, cevap edatları, ünlemler, gösterme edatları, tekerrür edatları gibi başlıklara ayırır. Bağlaç yerine “bağlama edatı” ifadesini kullanan Karahan'a göre (2014: 65) bağlama edatları iki veya daha fazla isim unsurunu birbirine bağlayarak bağlama grubunu oluştururlar. Büyük bir çoğunluğunun yabancı kökenli olduğunu dile getiren Özel ve Atabay (1976: 11) bağlaçları; eş görevli ya da birbiriyle ilgili sözcükleri, sözcük öbeklerini, tümceleri bağlamaya yarayan ve bu birimler arasında anlam ve kimi zaman da biçim bakımından bağlantı sağlayan öge olarak görürler.

Edat için “takı” bağlaç için “bağlam” sözcüğünü kullanan Banguoğlu (2015:385-395) bağlaçları üç başlık altında inceler: *Türkçe asıllı bağlamlar* (de, de... de... , ile, diye, ancak, yalnız vb.), *birleşik bağlamlar* (yine de, ya da, hem de, halbuki, bunun gibi, kaldı ki vb.) ve *yabancı asıllı bağlamlar* (ve, fakat, ama, lâkin, çünkü, hatta, zira vb.). Banguoğlu'na göre bağlamlar kelime ve yargılar arasında ilişki kurarlar. Söz içinde iki kavramı ya da düşünceyi bütünleştiren bu ilişkilerdir ve Türkçede ulama bağlamları, ayırtlama bağlamları, karşıtlama bağlamları, sebep bağlamları, sonuç bağlamları olmak üzere 12 bağlama ilişkisi mevcuttur. Gencan “Dilbilgisi” adlı eserinde (1991: 230-244) ayrı bir tür olarak gördüğü bağlaçları anlamca ilgili tümceleri, görevdeş öğeleri bağlamaya yarayan sözcükler olarak tanımlar ve tek tek sıraladığı bağlaçların anlamsal, yapısal özelliklerini inceler.

Türkçenin yapısı gereği kısa cümlelerle anlatıma uygun olduğunu bu gerekçeden bağlaçların sayısının sınırlı olduğunu belirten Hengirmen (2005: 175-194) bağlaçları eş görevli sözcükleri, sözcük öbeklerini ve cümleleri birbirine bağlayan sözcükler olarak görür. Bağlaçları yapı ve biçim bakımından dört gruba ayırır: *yahn bağlaçlar* (ve, ile, de, dahi, ama, bile, eğer vb.), *türemiş bağlaçlar* (üstelik, yalnız, ancak, örneğin vb.), *birleşik bağlaçlar* (öyleyse, neyse, kimbilir, yoksa, meğerse, veyahut vb.) ve *öbekleşmiş*

bağlaçlar (1. Ki bağlacıyla kurulanlar-oysaki, mademki, sanki, şöyle ki, demek ki vb.-; 2. Tamlama biçiminde kullanılan bağlaçlar -bunun için, bundan dolayı, buna göre, sözün kısası, bununla birlikte vb.-; 3. Yinelenen bağlaçlar -ne... ne, hem... hem, ya... ya, ama... ama vb.)

Bağlacın tanımını yaptıktan sonra tek tek ele aldığı bağlaçların görev ve anlamları üzerinde duran Koç (1996: 245-274) bu dilsel birimleri yapı bakımından dört gruba ayırır: *yalın bağlaç* (ve, de, meğer, fakat, bari, şayet vb.), *türemiş bağlaç* (örneğin, üstelik, ancak, açıkçası, kısacası vb.), *birleşik bağlaç* (nitekim, veyahut, veya, halbuki, öyleyse vb.), *öbekleşmiş bağlaç* (ya da, hem de, farzet ki, o takdirde, başka bir deyimle vb.).

Özkırmılı (2006: 215-217) Osmanlıcada râbıt denilen, cümle içinde eş görevli sözcükleri, sözcük öbeklerini ya da aynı tür cümlelerle işlevi ayrı iki cümleyi birbirine bağlamakla görevli olan bağlaçların Türkçede sayısının az olduğunu, kullanılan bağlaçların çoğunun Arapça ve Farsça kökenli olduğunu belirtir. Özkırmılı, Eski Türkçede anlatımın genelde kısa cümleye dayanması ve Osmanlıca döneminde ise cümlelerin zarf-fiille bağlanarak uzatılmasını buna gerekçe olarak gösterir. Araştırmacıya göre sıklıkla kullanılan Türkçe bağlaçlar “ile, bile, dahi, ya da, ancak, yalnız, belki, çünkü (çün-ki), nitekim, üstelik, sanki, yoksa (yok-ise)”; yabancı bağlaçlar ise “ve, veya, yahut, veyahut, ama (amma), fakat, lakin, eğer, ki, şayet, gerçi, madem, mademki, meğer, binaenaleyh, halbuki, güya, illa, velev ki, hattâ”dır. Yaygın olarak kullanılan ne... ne... bağlacı da öğeleri bağlamanın yanı sıra yüklemi olumlu olan cümleyi anlamca olumsuzlaştırır. Başka bir deyişle olumsuz cümlelerin yüklemi bu bağlaç kullanıldığında olumsuzluk eki “-ma, -me”yi almaz.

Korkmaz çalışmasında (2009: 1091-1136) bağlaçları kelimeleri, kelime öbeklerini, cümleleri, paragrafları şekil ve anlam bakımından birbirine bağlayan, yükledikleri işlevler ile bağlandıkları sözcükler arasında çeşitli anlam ilişkileri kuran gramer unsurları olarak değerlendirir. Korkmaz’a göre bağlaçlar edatlar gibi tek başına anlamı olmayan sözcüklerdir ve anlamlı değil, görevli gramer öğeleridir. Ancak bağlaçlar aracılığıyla bağlanan öğeler biçim ve anlam bakımından birbiriyle ilişkili olduğu için bağlaçlar yükledikleri farklı işlevlerle söze birtakım anlam ve anlatım incelikleri katarlar. Ayrıca cümleler arasında konu ve anlatım bütünlüğü, sözde süreklilik sağlarlar. Araştırmacı bağlaç ile diğer sözcük türleri arasındaki farklılıklara da yer verir. Bağlaçlar ad soylu kelimeler gibi cümlelerin ögesi görevini yapmazlar, başka kelime sınıfına geçmezler. Edatlarla şekil ortaklığına sahip olmasına rağmen kullanış yerleri ve işlevleri bakımından benzerlik göstermezler. Sınıflama yönünden ise bağlaçların üç başlık altında incelendiği görülür: 1. *Kökenlerine göre bağlaçlar* (yabancı kökenli bağlaçlar, karışık kökenli bağlaçlar, Türkçe kökenli bağlaçlar), 2. *Şekil ve şekil bilgisi yapılarına göre bağlaçlar* (tek kelimededen oluşan bağlaçlar), 3. *İşlevlerine ve cümledeki yerlerine göre bağlaçlar* (sıralama bağlaçları, denkleştirme-karşılaştırma-seçme bağlaçları, pekiştirme bağlaçları, nöbetleşme bağlaçları, cümle bağlayıcısı niteliğindeki bağlaçlar. Cümle bağlayıcısı niteliğindeki bağlaçlar işlev bakımından “açıklama bildiren cümle bağlayıcıları, sonuç bildiren cümle bağlayıcıları, üsteleme bildiren cümle bağlayıcıları, sebep bildiren cümle bağlayıcıları, zıtlık bildiren cümle bağlayıcıları, daha başka işlevlerle kullanılan cümle bağlayıcıları” olmak üzere altı sınıfa ayrılırlar. Bağlacı birçok araştırmacı gibi (Özel ve Atabay; 1976, Gencan, 1991; Koç, 1996; Hengirmen, 2005; Özkırmılı, 2006; Korkmaz, 2009 ve Banguoğlu, 2015) gibi ayrı bir tür olarak değerlendiren Bozkurt (2010: 47) Türkçenin eklemeli dil yapısının bağlaçlara pek gereksinim bırakmadığını bu gerekçeden Türkçedeki bağlaçların büyük bir çoğunluğunun yabancı kökenli olduğunu, zaman içinde oluşan bağlaçların dildeki yerini aldığını belirtir. Araştırmacı iki sözcük arasında bir kavram ortaklığı sağlayan bağlaçların sözcükler arasında ilişki kurmak veya cümleler arasında bağlantıyı sağlamak üzere iki işleve sahip olduğunu, cümleleri birbirine bağlamaları durumunda bağlı cümleleri oluşturduğunu dile getirir.

Kimi dil bilimciler tarafından ayrı bir sözcük türü, kimileri tarafından edat olarak değerlendirilen bağlaçlar üzerine çeşitli araştırmaların yapıldığı görülmektedir. Akın (2004) çalışmasında bağlaçları yapıları, kökenleri, görevleri ve kullanışları bakımından incelemiş, bağlaçların varlığına ve edat ile olan ilişkisine açıklık getirmeye çalışmıştır. Şenlik (2011) Osmanlı Türkçesindeki cümle bağlaçlarını buldukları yer, anlam çeşitliliği ve yoğunluğu, menşe ile morfolojik yapı gibi özellik ve kriterler yönünden tasnif ederek konuyla ilgili tavsiyelerde bulunmuştur. Deniz ve Demir (2019) bağlaçları işlevleri bakımından konu edinen araştırmaları derlemiş ve onları bağlaçların adlandırılması ve sınıflandırılması bakımından incelemişlerdir.

Taşbey (2020) makalesinde edat ve bağlaç arasındaki ilişkiye dikkat çekerek bağlaçların Türkçedeki varlığına ve sözcük türleri sınıflandırmasındaki yerine açıklık getirmeyi amaçlamıştır. Kara (2023) Türkçe ders kitaplarında bağlaç öğretimine dair eğilimi tespit ve tahlil etmeyi amaçladığı araştırmasında bağlaç konusunun ders kitaplarına tam olarak aktarılmadığını ve bağlaçların cümle içindeki anlamlarının yeterince vurgulanmadığını dikkat çekmiştir. Mammatı araştırmasında (2023) Kutadgu Bilig’de geçen bağlaçları, Çağdaş Uygurcadaki bağlaçlar ile karşılaştırarak bağlaçların o dönemdeki genel durumu ile gelişim süreci hakkında görüşleri ortaya koymuştur. Bağlaç sözcüğüne genel olarak yaklaşan bilimsel yayınların yanı sıra belirli bir bağlaç üzerine yapılmış araştırmalar da bulunmaktadır. Örneğin Çelik (1999) “da” bağlacı; Karaşin (2008) “ya” bağlacı, Salan (2011) “ne... ne (de)” bağlacı, Taştekin (2015) “ki” bağlacı, Şenlik (2016) “ve”, “da” bağlaçları üzerine çalışmalar yapmıştır.

Bu çalışmanın amacı ise Türkiye Türkçesi atasözlerinde bağlaçları incelemektir. Atasözlerinde kullanılan bağlaçlar “anlam bilgisi, cümle türleri, söz dizimi, yapı bilgisi, köken bilgisi ve ahenk unsurları” bakımından ele alınmıştır. Belirtilen amaca bağlı olarak öncelikle atasözlerinde sözcük türlerini araştırmaya yönelik bilimsel yayınlar çalışmanın kapsamına alınmıştır. Yapılan literatür taramasında atasözlerinde sözcük türleri üzerine yapılmış bilimsel yayınların mevcut olduğu (Tuğluk, 2012; Yenen Avcı, 2015; 2016; Açar Özgündüz, 2022) buna karşın atasözlerinde doğrudan bağlaç konusunu ele alan herhangi bir akademik çalışmanın olmadığı görülmüştür. Araştırmanın bu yönüyle alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Yöntem

Çalışma doküman incelemesi modelindedir ve veriler Ömer Asım Aksoy tarafından derlenen atasözlerinden elde edilmiştir. Yıldırım ve Şimşek’e göre (2013: 217) araştırmayla ilgili bilgi veren yazılı materyallerin analizini kapsayan doküman incelemesi genel olarak antropologların, tarihçilerin ve dilbilimcilerin kullandığı bir yöntemdir. Ömer Asım Aksoy tarafından hazırlanan “Atasözleri Sözlüğü”nde (2013) bulunan toplam 2667 atasözü bağlaçlar yönünden incelendikten sonra; araştırma bulguları tablo, alıntı ve yorumlarla desteklenmiştir. Çalışmada hangi sözcüğün bağlaç olup olmadığı konusunda “sözcükleri, sözcük öbeklerini veya cümleleri birbirine bağlaması, tek başına kullanıldığında bir anlam taşımaması, cümleden çıkarıldığında anlatımı bozmaması, cümle içinde yalnız kullanıldığında cümlelerin öğelerinden biri olma özelliğini taşımaması” gibi kriterler dikkate alınmıştır.

Bulgular

Araştırmanın veri kaynağı olarak kullanılan ve Ömer Asım Aksoy tarafından hazırlanan “Atasözleri Sözlüğü”nde (2013) toplam 2667 atasözü bulunmaktadır. Yapılan incelemede Türkiye Türkçesine ait 212 (%7,94) atasözünde bağlaç tespit edilmiştir. Atasözlerinde geçen bağlaçların neler olduğu, bunların sıklık ve yüzdeleri Tablo 1’de gösterilmiştir:

Bağlaçlar	Sıklık (f)	Yüzdeler (%)
De	116	54,72
Ama	23	10,85
Ya ... ya ...	22	10,38
İle	17	8,02
Ki	10	4,72
Bile	10	4,72
Ne ... ne ...	6	2,83
Ya	2	0,94
Yine	2	0,94
Hem ... hem ...	1	0,47
Hele	1	0,47
Meğer	1	0,47
Meğerki	1	0,47
Toplam	212	100,00

Tablo 1. Atasözlerinde Geçen Bağlaçların Oranları

Yukarıdaki tabloda belirtildiği üzere çalışmada 13 farklı bağlaça ulaşılmıştır. İncelenen atasözlerinde en fazla “de” (%54,72), en az ise “hem ... hem ..., hele, meğer ve meğerki” (%0,47) bağlaçları kullanılmıştır. Diğer bağlaçların kullanılma oranı şöyledir: ama %10,85; ya ... ya ... %10,38; ile %8,02; ki %4,72; bile %4,72; ne ... ne ... %2,83; ya %0,94; yine %0,94. Elde edilen bu bulgulardan hareketle atasözlerinde hem kullanım sıklığı hem de çeşitlilik bakımından bağlaçlara az yer verildiği görülmektedir. Türkçenin eklemeli yapısı ve kısa cümleye dayanan anlatımı kültürel birikimin en güzel örneklerinden olan atasözlerinde bağlaçların kullanım durumunu etkileyerek bu sözcük türüne çok da ihtiyaç duyulmadığını göstermiştir.

“De” Bağlacı

Anlam Bilgisi Yönünden

*“De” bağlacı toplam 116 atasözünde (%54,72) geçmekte ve cümleye 26 farklı anlam katmaktadır: “sebebe”, “umursamazlık”, “dahi/ bile, bunun-onun yanı sıra”, “gücü yetme/yapabilme”, “benzerlik”, “eşitlik”, “olağan/beklenen durum”, “uyarı”, “küçümseme”, “öğüt verme/gereklilik anlatma”, “karşılaştırma”, “yeter ki yap gerisini düşünme”, “temenni”, “beğeni”, “hem ... hem ... anlamında”, “hepsi”, “ama”, “yeter ki olsun anlamında”, “aksilik/ kötü şans”, “ümit etme- hele bir gerçekleşsin anlamında”, “ayrıca/ aynı zamanda”, “-dığında/ dığı zaman/-ken”, “zaman”, “hayal kırıklığı”, “her duruma hazırlıklı olma” ve “kararsızlık anlamı” vermiştir.

- Kurda “neden boynun (ensen) kalın?” demişler, işimi kendim görürüm de ondan” demiş. (Sebep)
- Öküz neden güler? Yanılır da güler. (Sebep)
- Arsız neden arlanır, çul da giyer sallanır. (Umursamazlık)
- Yaşın yanında kuru da yanar. (Dahi, bile, bunun/onun yanı sıra)
- Küheylan at, çul içinde de bellidir. (Dahi, bile, bunun/onun yanı sıra)
- Laf lafi (söz sözü) açar (Laf da kutuyu açar.) (Gücü yetme, yapabilme)
- Minare de doğru, ama içi eğri. (Benzerlik)
- Misafir misafiri (dilenci dilenci) istemez (sevmez) ev sahibi ikisini de. (Eşitlik)
- Komşuda pişer, bize de düşer. (Olağan, beklenen durum)
- Düşenin dostu olmaz (hele bir düş de gör.) (Uyarı)
- Düşmanın karınca ise de hor görme. (Uyarı)
- Elden gelen geç gelir, onda da karnın aç kalır. (Küçümseme)
- Elden gelen övün olmaz, o da vaktinde bulunmaz. (Küçümseme)
- Elmayı soy da ye, armudu say da ye. (Öğüt verme, gereklilik anlatma)
- Erkek arslan arslan da dişi arslan arslan değil mi? (Karşılaştırma)
- Eşeği sahibinin dediği yere bağla da varsın kurt yesin. (Yeter ki yap, gerisini düşünme)
- Geç olsun da güç olmasın. (Temenni)
- Güzele göz ağrısı da yakışır. (Beğeni)
- Hamsi niçin kurban olmasın; kanı da var, canı da. (Hem... hem... anlamında)
- Dört atanın dördü de hak. (Hepsi anlamında)
- Bir kızı bin kişi ister de bir kişi alır. (Ama)
- Yağmur yağsın da varsın kerpiççi ağlasın. Yanlış da bir nakış. (Yeter ki olsun anlamında)
- Yiğidim yiğit olsun da yerim çalı dibi olsun. (Yeter ki olsun anlamında)
- Yar (dost) beni ansın bir koz ile, o da çürük çıksın. (Aksilik anlatır, kötü şans)
- Yuyucunun hakkı eline geçsin de. (Ümit etme- hele bir gerçekleşsin anlamında)
- Yüzü güzel olanın huyu (da) güzel olur. (Ayrıca, aynı zamanda)
- Kedi törpüyü yalar da kanlar çıktıkça “oh” der. (-diğında, dışı zaman,-ken)
- Ağaç düşse de yakınma yaslanır. (Zaman)
- Ana beni bir kozla, o da çürük çıksın. (Hayal kırıklığı)
- Arayan mevlasını da bulur, belasını da. (Her duruma hazırlıklı olma)
- Param seni vereyim de mi düşman olayım, vermeyeyim de mi düşman olayım? Vermeyeyim de düşman olayım. (Kararsızlık)

Cümle Türleri Yönünden

*İçinde “de” bağlacının geçtiği atasözlerinde bütün cümle türlerine (isim ve fiil cümlesi; kurallı, devrik ve eksilteli cümle; basit, birleşik, sıralı ve bağlı cümle) örnek tespit edilmiştir:

- Sakal keçide de var. (Basit cümle, kurallı cümle, isim cümlesi)
- Katrandan olmaz şeker, olsa da cinsine çeker. (Birleşik cümle, fiil cümlesi)
- Pek yaş olma, sıkılırsın; pek de kuru olma, kırlırsın. (Sıralı cümle)
- İşini kiş tut da yaz çıkarsa bahtına. (Bağlı cümle)

Söz Dizimi Yönünden

*“De” bağlacı özne, yüklem, yer tamlayıcısı, zarf tümleci ve nesneden sonra kullanılmıştır. Kimi atasözlerinde isim tamlamasının içine girmiş kimilerinde ise bağ-fiil ile isim-fiil arasında anlam ilişkisi sağlamıştır.

- Ak koyunun kara kuzusu da olur. (Öznenen sonra)
- Üzüümü (-nü) ye de bağımı sorma. (Yüklemden sonra)
- Komşuda pişer, bize de düşer. (Yer tamlayıcısından sonra)
- Her zaman çiğdem çıkmaz, bazen de küsküç kırılır. (Zarf tümlecinden sonra)
- Ekmeği ekmeğe ver, bir ekmeğe de üste ver. (Nesneden sonra)

Tamlamanın içine girmiş:

- Bir senden büyüğün bir de senden küçüğün sözünü dinle.
- Keçinin de sakalı var.

Bağ-fiil ile isim-fiil arasında kullanılmış:

- Gidip de gelmemek var, gelip de görmemek (bulmamak) var.

“Ama” Bağlacı

Anlam Bilgisi Yönünden

* Ama bağlacı toplam 23 atasözünde (%10,85) geçmektedir. Bu cümlelerin 19’unda “ama”, 4’ünde ise “amma” şeklindedir. Bu bağlaç cümleye “karşıtlık”, “aykırılık” anlamını vererek cümlenin akışını değiştirmektedir. Anlatımın akışını değiştirme biçimsel yönden olumlu yargıdan olumsuz yargıya geçiş şeklinde veya anlamsal olarak mevcut durumdan daha büyüğüne, daha “olumsuzuna hazırlıklı ol” ya da “olacakları göze al ” düşüncesini verme şeklindedir.

- Oğlum (evladı) ben doğurdum amma gönlünü ben doğurmadım. (Karşıtlık-olumludan olumsuza geçiş)
- Köpeği dövmeli ama, sahibinden utanmalı. (Olacakları göze al)
- Berber berbere benzer ama, başın Allah’a emanet. (Olacakları göze al)
- Boynuz kulaktan sonra çıkar, ama kulağı geçer. (Olumsuz duruma hazırlıklı ol)

Cümle Türleri Yönünden

* “Ama” bağlacının geçtiği atasözlerinde fiil veya isim olan yüklem ya da her ikisinin aynı sözde yer aldığı görülmektedir. Bu bağlacın kullanıldığı atasözlerinin tamamına yakını kurallı ve bağlı cümle niteliği taşımaktadır.

- Sinek küçüktür ama mide bulandırır. (İsim cümlesi, fiil cümlesi, kurallı cümle)
- Şeytan adamı kandırır, ama suyunu ısıtıvermez. (Bağlı cümle)
- Tilki, “Benim için demem ama üzüksüz bağın kökü kurusun.” demiş. (Birleşik cümle)

Söz Dizimi Yönünden

* “Ama” bağlaç birinci cümlelerin yükleminden sonra kullanılmıştır. Atasözlerinin 10 tanesinde ama bağlacından önce 2 sözcük, 12 tanesinde 3 sözcük, 1’inde ise 4 sözcük bulunmaktadır.

Çivi çıkar ama yeri kalır. **(İki sözcük)**

Gel demek kolay ama git demek güçtür. **(Üç sözcük)**

Boynuz kulaktan sonra çıkar, ama kulağı geçer. **(Dört sözcük)**

“Ya ... ya ...” Bağlaç

Anlam Bilgisi Yönünden

* Bu bağlaç toplam 22 atasözünde (%10,38) tespit edilmiştir. Belirtilen seçeneklerden biri ya da diğeri anlamını vermektedir. Ayrıca cümleye şart anlamı da katmaktadır.

Ya evlat bir, ya ocak kör (gerek). (Şart)

Cümle Türleri Yönünden

* “Ya ... ya ...” bağlacının kullanıldığı atasözlerinin 16’sı fiil, 1’i isim, 3 tanesi ise eksilteli cümle niteliği taşımaktadır. Bu bağlaçla ilgili olarak yapısal bakımdan bütün cümle türlerine örnek tespit edilmiştir.

Kurtla ortak olan tilkinin hissesi, ya tırnaktır, ya bağırsak. **(İsim cümlesi, kurallı cümle)**

(Lafın azı, uzu) çobana verme kızı, ya koyun güttürür ya kuzu. **(Fiil cümlesi, devrik cümle)**

On beşinde kız, ya erde gerek ya yerde. **(Basit cümle)**

Her deliğe elini sokma, ya yılan çıkar ya çıyan. **(Sıralı cümle)**

Gönülsüz yenen (istenmeyen) aş, ya karın ağrıtır ya baş. **(Birleşik cümle)**

Ya olduğun gibi görün, ya görüdüğün gibi ol. **(Bağlı cümle)**

Söz Dizimi Yönünden

* Bu bağlaç özne, yüklem, nesne, yer tamlayıcısı, edat tümlecisi ve zarf tümlecinden önce kullanılmıştır.

Gönülsüz yenen (istenmeyen) aş, ya karın ağrıtır ya baş. **(Nesnelere önce)**

Her deliğe elini sokma, ya yılan çıkar ya çıyan. **(Öznelere önce)**

Çok el, ya yağmaya ya yolmaya. **(Yer tamlayıcılarından önce)**

Dilenciye borçlu olma, ya düğünde ister, ya bayramda. **(Zarf tümlecinden önce)**

Ya olduğun gibi görün, ya görüdüğün gibi ol. **(Edat tümlecinden önce)**

* “Ya ... ya ...” bağlacının kullanımına yönelik olarak 5 farklı yapısal özellik göze çarpmaktadır:

1. Cümlelerin başında bulunma ve yer tamlayıcılarını bağlama:

Ya işten artar, ya dişten.

2. Cümlelerin ortasında bulunma ve nesnelere bağlama:

Hesapsız kasap, ya bıçak kırar ya masat.

3. İsim tamlamasında tamlanan ögeleri bağlama:

Kefilin ya saçı, ya sakalı.

4. Basit cümlelerin ögelerini bağlama:

Bahtsızın başına yağmur, ya taş yağar ya dolu.

5. Sıralı cümlelerin ögelerini bağlama:

Ya evlat bir, ya ocak kör (gerek).

“İle” Bağlacı**Anlam Bilgisi Yönünden**

* “İle” bağlacı toplam 17 atasözünde geçmekte (%8,02) ve cümleye “beraberlik” anlamı katmaktadır. Bu bağlaç üç sözde 2 kez, diğerlerinde ise bir kez kullanılmıştır:

Çağrılmayan yere çörekçi *ile* börekçi gider.

Cümle Türleri Yönünden

* “İle” bağlacının geçtiği atasözlerinin 15’i kurallı cümle, 2 tanesi eksiltili, bir tanesi ise devrik cümledir. Bütün atasözlerin 7’si isim, 9 tanesi ise fiil cümlesidir. Yapı bakımından bütün cümle türlerine örnek tespit edilmiştir.

Şap ile şeker bir değil. (İsim cümlesi, kurallı ve basit cümle)

Para ile imanın kimde olduğu bilinmez. (Fiil cümlesi, kurallı, birleşik cümle)

Ana ile kız, helva ile koz. (Eksiltili cümle)

Olsa ile bulsayı ekmişler, yel ile yuf bitmiş. (Sıralı cümle)

Bal ile kaymak yenir ama her keseye göre değil. (Bağlı cümle)

Söz Dizimi Yönünden

* “İle” bağlacı en çok özne olan sözcükleri bağlamak için kullanılmış. Bunun yanı sıra yüklem, nesne olan sözcükleri bağladığı görülmektedir. Bir örnekte ise hem özne hem de nesne olan sözcükleri bağlamıştır.

Devletli ile deli bildiğini işler. (Özne olan sözcükleri bağlamış.)

Rağbet güzel ile zenginedir. (Yüklem olan sözcükleri bağlamış.)

“Eğer” ile “meğer”i evlendirmişler, “keşke” diye bir çocuk doğmuş. (Nesne olan sözcükleri bağlamış.)

Olsa ile bulsayı ekmişler, yel ile yuf bitmiş. (Nesne ve özne olan sözcükleri bağlamış.)

“Ki” Bağlacı**Anlam Bilgisi Yönünden**

* “Ki” bağlacı toplam 10 atasözünde (%4,72) kullanılmakta ve bu söz değerlerine “tavsiye/öğüt”, yakınma, “şart”, “kızgınlık”, “zaman”, “acaba/merak etme” ve “küçümseme” anlamlarını vermektedir:

O..'nun burnuna sıçmalı ki koku ala. (Kızgınlık)

Ağır otur ki bey (ağa, molla) desinler. (Şart)

Komşunu iki inekli (öküzlü) iste ki kendin bir inekli (öküzlü) olası. (Tavsiye/öğüt)

Elin ağız torba değil ki (çekip) büzesin. (Yakınma)

Görgülü kuşlar gördüğünü işler, görmedik kuşlar ne görsün ki ne işler? (Küçümseme)

Zengin giyirse “sağlıcakla”, fakir giyirse “nerden buldu ki” derler. (Acaba, merak etme)

Baktın ki kar havası, eve gel kör olası. (Zaman)

Cümle Türleri Yönünden

* “Ki” bağlacının geçtiği atasözleri kuralı birer fiil cümlesi özelliğini taşımaktadır:

Görgülü kuşlar gördüğünü işler, görmedik kuşlar ne görsün ki ne işler?

Söz Dizimi Yönünden

* “Ki” bağlacının kullanıldığı bütün atasözlerinde “ki” sözcüğü ilk cümlenin yükleminden sonra kullanılmıştır.

Yalanın kemiği *yok* ki boğazına bata. (**Bağlaç yükleminden sonra**)

“Bile” Bağlacı

Anlam Bilgisi Yönünden

* Bile bağlacı toplam 10 atasözünde (%4,72) geçmekte ve önüne geldiği sözcüğü vurgulu hâle getirmektedir. En güçlü ihtimalin ya da akla ilk gelen durumun gerçekleşmeyeceğini düşünmesi konusunda insana uyarılarda bulunur. “Tecrübelerden ders çıkar.” düşüncesini telkin eder. Bile sözcüğü atasözlerimde “dahi” bağlacı anlamını verir.

Padişahın bile arkasından kılıç sallarlar. (Dahi)

Cümle Türleri Yönünden

*“Bile” bağlacının geçtiği atasözleri fiil cümlesi ve kuralı cümle özelliği taşımaktadır. Bu bağlacın geçtiği söz varlığı incelendiğinde neredeyse bütün cümle türlerine örnek tespit edilmiştir.

Eşek bile düştüğü yere (çukura) bir daha düşmez. (**Fiil cümlesi, kuralı cümle**)

Dünya (Peygamber) Süleyman’a bile kalmamış. (**Basit cümle**)

Eşek bile düştüğü yere (çukura) bir daha düşmez. (**Birleşik cümle**)

Her şeyin vakti var, horoz bile vaktinde öter. (**Sıralı cümle**)

Söz Dizimi Yönünden

* “Bile” bağlacı dört atasözünde öznenen sonra, iki atasözünde ise yer tamlayıcısından sonra gelmiştir. Bu bağlaç bir atasözünde ise isim tamlaması olan yer tamlayıcısının arasına girmiştir. “Bile” bağlacıyla ilgili bir diğer özellik ise 4 cümlede hayvan isminden (horoz, kuş, eşek, köpek) sonra kullanılmış olmasıdır.

Zenginin horozu bile yumurtlar. (Öznedenden sonra)
 Köpek bile yal yediği kaba pislemes (sıçmaz). (Öznedenden sonra)
 Sebepsiz kuş bile uçmaz. (Öznedenden sonra)
 Sarhoştan bile deli korkar. (Yer tamlayıcısından sonra)
 Delilsiz cennete bile girilmez. (Yer tamlayıcısından sonra)
 Padişahın bile arkasından kılıç sallarlar. (İsim tamlaması olan yer tamlayıcısının arasına girmiş.)

“Ne ... ne ...” Bağlacı

Anlam Bilgisi Yönünden

* “Ne ... ne ...” bağlacı toplam 6 atasözünde (%2,83) geçmekte ve her iki durumun “gerçekleşmediğini”, “gerçekleşmeyeceğini” veya “gerçekleşmemesi gerektiğini” anlatır. Ayrıca cümleye şart anlamı da verir.

Ne karanlıkta yat, ne kara düş gör. (Şart anlamı- Karanlıkta yatmazsan kara düş görmezsin.)

Cümle Türleri Yönünden

* Bu bağlaç 1 kurallı cümlede, 5 devrik cümlede kullanılmıştır. Cümlelerin hepsi fiil niteliğine sahiptir.

Ne karanlıkta yat, ne kara düş gör. (Kurallı cümle, fiil cümlesi, bağlı cümle)
 Hesabını bilmeyen kasap, ne satır bırakır, ne masat. (Devrik cümle, birleşik cümle)
 Korkak bezirgân (tüccar) ne kar eder, ne ziyan (zarar). (Bağlı cümle)

Söz Dizimi Yönünden

* “Ne ... ne ...” bağlacı aynı görevde olan ve genel olarak birbirinin zıttı olan sözcükleri birbirine bağlamıştır.

Akl (baht) olmayınca başta, ne kuruda biter, ne yaşta. (**Zıt anlamlı sözcükler/ yer tamlayıcısı**)

“Ya” Bağlacı

Bu bağlaç sadece 2 atasözünde geçmekte (%0,94) ve cümlelere “olabilirlik ve tercih” anlamı vermektedir.

Balık kokarsa tozlanır, ya tuz kokarsa ne yapılır? (Olabilirlik)
 Düşmana yarak (silah) gerek, ya düşmandan irak gerek. (Tercih)

“Yine” Bağlacı

Anlam Bilgisi Yönünden

* “Yine” bağlacı toplam 2 atasözünde (%0,94) geçmekte ve cümleye “De, bile, dahi/Sonucun değişmeyeceği” anlamlarını vermektedir.

Elmas çamura düşse yine elmas. (De, bile, dahi/Sonucun değişmeyeceği)
 Eşeğe altın semer vursalar yine eşektir. (De, bile, dahi/Sonucun değişmeyeceği)

Cümle Türleri Yönünden

* Bu bağlaç isim cümlesinde, kurallı, birleşik cümlelerde kullanılmıştır.

Eşeğe altın semer vursalar yine eşektir. (İsim cümlesi, kurallı ve birleşik cümle)

“Hem ... hem ...” Bağlaç

* “Hem ... hem ...” bağlacıyla ilgili yalnızca bir örnek (%0,47) tespit edilmiştir. Her ikisi anlamında kullanılan “hem ... hem ...” bağlaç zıt anlamlı sözcükleri birbirine bağlamıştır.

Mal adama hem dost, hem düşmandır. (Her ikisi anlamında)

“Hele” Bağlaç

* Bu bağlaç yalnızca bir atasözünde geçmekte (%0,47) ve cümleye “zaman” anlamı vermektedir.

Düşenin dostu olmaz (hele bir düş de gör). (Zaman)

“Meğer” Bağlaç

* Bu bağlaç yalnızca bir atasözünde geçmekte (%0,47) ve cümleye “sanıldığı gibi değilse” anlamı vermektedir.

Adamın (insanın) kötüsü olmaz, meğer züğürt ola. (sanıldığı gibi değilse)

“Meğerki” Bağlaç

*Türkçe Sözlük’te “İstek ya da emir kipinde olan ve biri diğerini engelleyecek durumda bulunan iki cümleyi birbirine bağlar.” (Dil Derneği, 1999: 924) şeklinde tanımlanan ve bitişik yazılan bu bağlaç (meğerki) Atasözleri Sözlüğü’nde (2013) ayrı yazılır. İncelenen dil unsurlarında bu bağlacın yalnızca bir örnekte(%0,47) yer aldığı tespit edilmiştir. Kurallı, fiil cümlesi özelliği taşıyan bu atasözünde bağlaç olumsuz durumları birbirine bağlamış ve “değilse” anlamını vermiştir:

İnsanın kötüsü (fenası) olmaz; meğer ki züğürt ola (parası olmaya). (Değilse)

Anlamı: Züğürt değilse insanın kötüsü olmaz.

Yapısına Göre Bağlaçlar

*Atasözlerinde yer alan bağlaçlar etimolojik bir incelemeye tabii tutulmadan günümüz Türkçesindeki kullanımları dikkate alınarak yapısı bakımından irdelenmiş ve bağlaçların %69,23’ünün basit, %7,69’unun birleşik bağlaç, %23,08’inin ise öbekleşmiş bağlaç olduğu tespit edilmiştir. Öbekleşmiş bağlaçlar genellikle yineleme şeklinde oluşmuştur. Basit bağlaçlar (f=9), “de, ama, ki, ile, bile, yine, ya, meğer, hele”; birleşik bağlaçlar (f=1) “meğerki”; öbekleşmiş bağlaçlar ise (f=3) “ya ... ya ..., hem ... hem ..., ne ... ne ...” sözcükleridir. Atasözlerinde türemiş bağlaca örnek tespit edilmemiştir.

Kaş ile göz, (kalanı, artanı, dahası) söz. (Basit bağlaç)

Kardeş kardeşinin ne öldüğünü ister, ne onduğunu. (Öbekleşmiş Bağlaç)

Aynı Atasözünde Geçen Bağlaçların Kullanılma Durumu

*Türkiye Türkçesindeki atasözlerinin önemli bir kısmında tek bağlaç görülmektedir. Buna karşın “de, ama, ile” bağlaçlarının yer aldığı bazı atasözlerinde iki bağlacı görmek mümkündür.

İçinde tek bağlacın kullanıldığı atasözleri:

Her şeyin vakti var, horoz *bile* vaktinde öter.
Pek yaş olma, sıkılırsın; pek *de* kuru olma, kırılırsın.

İçinde aynı bağlacın iki kere kullanıldığı atasözleri:

Cennet *de* bu dünyada cehennem *de*.
Ana *ile* kız, helva *ile* koz.

İçinde iki farklı bağlacın kullanıldığı atasözleri:

Minare *de* doğru, *ama* içi eğri.
Sarımsak *da* acı *amma* evde lazım bir dişi.

Bağlaçlı Atasözlerinde Ahenk Unsurları

*Atasözlerindeki ahenk unsurları genel olarak “ya ... ya ..., ne ... ne ..., de, ile” bağlaçlarının geçtiği cümlelerde tespit edilmiştir. Ses ve hece düzeyindeki benzerlikler atasözlerini ritimli hâle getirirken sözcüksel benzerlikler ise sanatlı bir ezgiye dönüştürmektedir.

Ses Düzeyinde:

Eti ciğer eden *de* avrat, ciğeri et eden *de*. (Ünlü harfler-asonans)
Bin bilsen *de* bir bilene damış. (Ünlü harfler-asonans)
Geç olsun da **güç** olmasın. (Ünsüz harfler-aliterasyon)
Buğday ile koyun, geri yanı oyun. (Ünsüz harfler, aliterasyon)

Hece Düzeyinde:

Devletli ile **deli** bildiğini işler.
Arka gerekir arka, ya utana ya korka.

Sözcük Düzeyinde:

Kefilin ya **saçı**, ya **sakalı**. (Yarım uyak)
Her taşın altına elini sokma, ya **yılan** çıkar ya **çıyan**. (Tam uyak)
Çağrılmayan yere **çörekçi** ile **börekçi** gider. (Zengin uyak)
At ile avrat yiğidin bahtına. (Cinashlı uyak)
Ya **işten** artar, ya **dişten**. (Tunç uyak)
Gözden irak (uzak) olan gönülden de irak (uzak) olur. (Redif)
Başın başı, başın da başı vardır. (Sözcük tekrarı)
Akıl (baht) olmayınca başta, ne **kuruda** biter, ne **yaşta**. (Zit anlamlı sözcükler)

Kökenlerine Göre Bağlaçlar

Atasözlerinde geçen bağlaçlar Türkçe “bile %4,72; de %54,72; ile %8,02; hele %0,47, ne... ne... %2,83, yine %0,94), Arapça (ama %10,85) ve Farsça (hem ... hem ... %0,47; ya... ya...%10,38; ya %0,94; ki %4,72; meğer %0,47; ve meğerki %0,47) kökenlidir. Atasözlerindeki Türkçe bağlaçlar toplam %71,70’lik, Arapça bağlaçlar %10,85’lik; Farsça bağlaçlar ise %17,45’lik bir kullanım oranına sahiptir.

Sonuç

Kimi dilciler tarafından edat başlığı altında ele alınan (Hacıeminoğlu, 1992; Ergin, 2012; Karahan, 2014), kimileri tarafından ise ayrı bir tür olarak kabul edilen (Özel ve Atabay, 1976; Gencan, 1991; Koç, 1996; Hengirmen, 2005; Özkırmı, 2006; Korkmaz, 2009; Bozkurt, 2010; Banguoğlu, 2015) bağlaçlar Türkçenin isim soylu sözcük türlerindedir.

Bu çalışmanın amacı Türkiye Türkçesi atasözlerinde geçen bağlaçların hangileri olduğunu, bunların kullanıma sıklıklarını ve işlevsel özelliklerini ortaya koymaktır. Bu amaca bağlı olarak yapılan incelemede toplam 212 atasözünde (%7,94) 13 farklı bağlaça ulaşılmıştır. Atasözlerinin bağlaçlar yönünden zengin olmadığını gösteren bu tespit; Türkçenin eklemeli yapısının ve kısa cümleli anlatıma dayanan özelliğinin bir sonucu olarak atasözlerinin sade ve özlü yapısından kaynaklanmakta; Türkçenin aktarımında bağlaçlara çok da ihtiyaç duyulmadığını göstermektedir.

Araştırmada “**de**” bağlacının toplam 116 atasözünde geçtiği ve cümleye 26 farklı anlam kattığı tespit edilmiştir: “sebep”, “umursamazlık”, “dahi/ bile, bunun-onun yanı sıra”, “gücü yetme/yapabilme”, “benzerlik”, “eşitlik”, “olağan/beklenen durum”, uyarı”, “küçümseme”, “öğüt verme/gereklilik anlatma”, “karşılaştırma”, “yeter ki yap gerisini düşünme”, “temenni”, “beğeni”, “hem ... hem ... anlamında”, “hepsi”, “ama”, “yeter ki olsun anlamında”, “aksilik/ kötü şans”, “ümit etme- hele bir gerçekleşsin anlamında”, “ayrıca/ aynı zamanda”, “-dığında/ dığı zaman/-ken”, “zaman”, “hayal kırıklığı”, “her duruma hazırlıklı olma” ve “kararsızlık anlamı”. Çelik (1999) de bağlacının dilbilim çalışmalarında az işlenen veya hiç işlenmemiş işlev ve kullanımlarını ortaya çıkarmayı amaçladığı araştırmasında “ekleme, odaklama, konuşma akışından sonra belirme, ikinci kez düşünme, bağlantı kurma, olasılık, yetenek, uyum, pekiştirme, zıtlık/karşıtlık, neden-sonuç, amaç-tümle başlatıcısı, koşul belirtme, madem kavramını ve sanki kavramını belirtme gibi işlevlere sahip olduğunu belirtmiştir. “De” bağlacının geniş bir işleve sahip olduğunu belirten araştırmamız Çelik’in (1999) tespitleriyle benzerlik göstermektedir. İçinde “de” bağlacının geçtiği atasözlerinde bütün cümle türlerine (İsim cümlesi, fiil cümlesi; kurallı cümle, devrik cümle ile eksilteli cümle; basit, birleşik, sıralı ve bağlı cümle) örnek tespit edilmiştir. Söz dizimi yönünden “de” bağlacı özne, yüklem, yer tamlayıcısı, zarf tümleci ve nesneden sonra kullanılmıştır. Ayrıca isim tamlamasının içine girmiş ve bağ-fiil ile isim-fiil arasında anlam ilişkisi sağlamıştır.

“**Ama**” bağlacı toplam 23 atasözünde geçmektedir. Bu cümlelerin 19’unda “ama”, 4’ünde ise “amma” şeklindedir. Bu bağlaç cümleye “karşıtlık”, “aykırılık” anlamını vererek cümlelerin akışını değiştirir. Anlatımın akışını değiştirme biçimsel yönden olumlu yargıdan olumsuz yargıya geçiş şeklinde veya anlamsal olarak mevcut durumdan daha büyüğüne, daha “olumsuzuna hazırlıklı ol” ya da “olacakları göze al” düşüncesini vererek gerçekleşir. Yüklediği anlam bakımından araştırmamız Türkiye Türkçesi ağızlarındaki bağlaçları inceleyen ve ama bağlacı konusunda “açıklama, ekleme, karşılaştırma, pişmanlık, sıralama gibi görevlerde kullanıldığını ifade eden Yavuz’un (2011) tespitinden farklılık göstermektedir. Cümle türleri yönünden fiil veya isim olan yüklem ya da her ikisinin aynı sözde yer

aldığı kullanımları görmek mümkündür. Bu bağlacın geçtiği atasözlerinin tamamına yakını kurallı ve bağlı cümle niteliği taşımaktadır. Söz dizimi yönünden “ama” bağlacı birinci cümlede yükleminden sonra kullanılmıştır. Atasözlerinin 10 tanesinde ama bağlacından önce 2 sözcük, 12 tanesinde 3 sözcük, 1’inde ise 4 sözcük bulunmaktadır.

“**Ya... ya ...**” bağlacı toplam 22 atasözünde tespit edilmiştir. Belirtilen seçeneklerden biri ya da diğeri anlamını vermektedir. Ayrıca cümleye şart anlamı da katmaktadır. Karaşin (2008) “ya ... ya ...” bağlacının *pekiştirme, anımsatma, açıklama, soru sorma, seçenek sunma, öfke, onaylama, kuşku ve karşıtlık bildirme gibi çeşitli anlamlar* üstlendiğini belirtir. İncelenen atasözlerinde Karaşin’in çalışmasına benzer olarak bu bağlacın seçenek sunma işlevinde kullanıldığı görülmektedir. Cümle türleri yönünden “ya ... ya ...” bağlacının kullanıldığı atasözlerinin 16’sı fiil, 1’i isim, 3 tanesi ise eksiltile cümle niteliği taşımaktadır. Bu bağlaça ilgili olarak bütün cümle türlerine örnek tespit edilmiştir. Söz dizimi yönünden bu bağlaç özne, yüklem, nesne, yer tamlayıcısı, edat tümleci ve zarf tümlecinden önce kullanılmıştır. “Ya ... ya ...” bağlacının kullanımına yönelik olarak 5 farklı yapı göze çarpmaktadır: 1. Cümlede başında bulunma ve yer tamlayıcılarını bağlama, 2. Cümlede ortasında bulunma ve nesnelere bağlama, 3. İsim tamlamasında tamlanan öğeleri bağlama, 4. Basit cümlede öğelerini bağlama, 5. Sıralı cümlede öğelerini bağlama.

“**İle**” bağlacı toplam 17 atasözünde geçmekte ve cümleye beraberlik anlamı katmaktadır. Bu bağlaç üç sözde 2 kez, diğerlerinde ise bir kez kullanılmıştır. Cümle türleri yönünden “ile” bağlacının geçtiği atasözlerinin 15’i kurallı cümle, 2 tanesi eksiltile cümle, bir tanesi ise devrik cümledir. Bütün atasözlerinin 7’si isim, 9 tanesi ise fiil cümlesidir. Yapı bakımından bütün cümle türlerine örnek tespit edilmiştir. Söz dizimi yönünden “ile” bağlacı en çok özne olan sözcükleri bağlamak için kullanılmış. Bunun yanı sıra yüklem, nesne olan sözcükleri bağladığı da görülmektedir. Bir örnekte ise hem özne hem de nesne olan sözcükleri bağlamıştır.

“**Bile**” bağlacı toplam 10 atasözünde geçmekte ve önüne geldiği sözcüğü vurgulu hâle getirmektedir. En güçlü ihtimalin ya da akla ilk gelen durumun gerçekleşmeyeceğini düşünmesi konusunda insana uyarılarda bulunur. “Tecrübelerden ders çıkar.” düşüncesini telkin eder. Bile sözcüğü atasözlerimde “dahi” bağlacı anlamını verir. “Bile” bağlacının geçtiği atasözleri fiil cümlesi ve kurallı cümle özelliği taşımaktadır. Bu bağlacın geçtiği söz varlığı incelendiğinde neredeyse bütün cümle türlerine örnek tespit edilmiştir. “Bile” bağlacı dört cümlede öznenin sonra, iki atasözünde ise yer tamlayıcısından sonra gelmiştir. Bu bağlaç bir cümlede ise isim tamlaması olan yer tamlayıcısının arasına girmiştir. “Bile” bağlacıyla ilgili bir diğer özellik ise 4 cümlede hayvan isminden (horoz, kuş, eşek, köpek) sonra kullanılmış olmasıdır.

“**Ki**” bağlacı toplam 10 atasözünde kullanılmaktadır. Salan (2011) çalışmasından bu bağlacın yüksek bir kullanım oranına sahip olduğunu belirtir. Çalışmamız bu yönüyle Salan’ın (2011) araştırmasından farklılık göstermektedir. “Ki” bağlacı atasözlerine “tavsiye/öğüt”, yakınma, “şart”, “kırgınlık”, “zaman”, “acaba/merak etme” ve “küçümseme” anlamlarını vermektedir. Cümle türleri yönünden “ki bağlacının geçtiği atasözleri kurallı birer fiil cümlesi özelliğini taşımaktadır. Bu bağlacın kullanıldığı bütün sözlerde “ki” sözcüğü ilk cümlede yükleminden sonra kullanılmıştır.

“**Ne ... ne ...**” bağlacı toplam 6 atasözünde geçmekte ve her iki durumun “gerçekleşmediğini”, “gerçekleşmeyeceğini” veya “gerçekleşmemesi gerektiğini” anlatır. Ayrıca cümleye “şart anlamı” da verir. Cümle türleri yönünden bu bağlaç 1 kurallı, 5 devrik cümlede kullanılmıştır. Cümlelerin hepsi fiil niteliğine sahiptir. Söz dizimi yönünden “ne ... ne ...” bağlacı aynı görevde olan genel olarak birbirinin

zıddı olan sözcükleri birbirine bağlamıştır. “Ne ... ne ...” bağlacına ilişkin olarak Salan (2011) çalışmasında Aydın ili ağızlarında “ne ... ne ...” bağlacının “ya ... ya ...” işlevi kazandığını belirtir. İncelenen atasözlerinde böyle bir özelliğe rastlanılmadığından çalışmamız bu yönüyle Salan’ın (2011) araştırmasından farklılık göstermektedir.

Sadece 2 atasözünde görülen “**ya**” bağlacı cümlelere “olabilirlik ve tercih” anlamı; “**yine**” bağlacı ise “De, bile, dahi/Sonucun değişmeyeceği” anlamlarını vermektedir. “Yine” bağlacı isim cümlesinde, kurallı, birleşik cümlelerde kullanılmıştır.

Bütün bağlaçlar içinde en düşük kullanım oranına sahip olan “**hele**” sözcüğü cümleye “zaman”, “**meğer**” bağlacı ise “sanıldığı gibi değilse” anlamı vermiştir. “**Meğerki**” bağlacı kurallı, fiil özelliği taşıyan bu atasözünde olumsuz durumları birbirine bağlamış ve “değilse” anlamını vermiştir. “Her ikisi anlamında” kullanılan “**hem ... hem ...**” bağlacı ise zıt anlamlı sözcükleri birbirine bağlamıştır.

Atasözlerinde yer alan bağlaçlar etimolojik bir incelemeye tabii tutulmadan günümüz Türkçesindeki kullanımları dikkate alınarak yapısı bakımından irdelenmiş ve bağlaçların basit, birleşik ve öbekleşmiş bağlaç olduğu tespit edilmiştir. Öbekleşmiş bağlaçlar genellikle yineleme şeklinde oluşmuştur. Atasözlerinde türemiş bağlaca örnek tespit edilmemiştir.

Türkiye Türkçesindeki atasözlerinin önemli bir kısmında tek sözcükten oluşan bağlaç görülmektedir. Buna karşın “de, ama, ile” bağlaçlarının geçtiği bazı atasözlerinde iki sözcükten oluşan bağlaç bulunmaktadır. Atasözlerindeki ahenk unsurlarının varlığı genel olarak “ya ... ya ..., ne ... ne ..., de, ile” bağlaçlarının geçtiği cümlelerde göze çarpmaktadır. Ses ve hece düzeyindeki benzerlikler atasözlerini ritimli hâle getirirken sözcüksel unsurlar ise bu dil öğelerini bilgilendirici bir sözden sanath bir ezgiye dönüştürmektedir. Kökenleri bakımından yapılan incelemede ise Arapça ve Farsça bağlaçlara yer verilmekle beraber en fazla Türkçe bağlaçların kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynakça

- Aksoy, Ö. A. (2013). *Atasözleri sözlüğü*. İnkılâp Yayınevi.
- Açar Özgündüz, Ş. (2022). *Atasözlerimizde sıfat fül kategorisi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Akın, L. (2004). *Türkiye Türkçesinde bağlaçlar* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Banguoğlu, T. (2015). *Türkçenin grameri*. TDK Yayınları.
- Bozkurt, F. (2010). *Türkiye Türkçesi- Türkçe öğretiminde yeni bir yöntem*. Kapı Yayınları.
- Çakmak, O. (2006). *Türk atasözlerinde kelime grupları kip ve şahıs ifadesinin incelenmesi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Çelik, M. (1999). dA'nın işlevleri. *Dilbilim Araştırmaları*, 25- 32.
- Deniz, K ve Demir, E. (2019). İşlevlerine göre bağlaçları konu edinen araştırmalar. *Millî Eğitim*, 48(1), 903-915.
- Dil Derneği (1999). *Türkçe sözlük*. Cilt 2, Dil Derneği Yayınları.
- Ergin, M. (2012). *Üniversiteler için Türk dili*. Bayrak Basım Yayım-Tanıtım.
- Gencan, T. N. (1991). *Dilbilgisi*. Kanaat Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (1992). *Türk dilinde edatlar*. MEB Yayınları.
- Hergirmen, M. (2005). *Türkçe dilbilgisi*. Engin Yayınevi.
- Kara, K. (2023). Ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki bağlaç öğretimine dair bir değerlendirme. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (32), 15-26. DOI: 10.29000/rumelide.1252760.
- Karahan, L. (2014). *Türkçede söz dizimi*. Akçağ Yayınları.
- Karaşin, H. (2008). Bağlaç görevinde kullanılan “ya”nın anlamsal işlevleri, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 9, Sayı: 14, 2008/1, 215-227.
- Koç, N. (1996). *Yeni dilbilgisi*. İnkılâp Yayınevi.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi grameri-şekil bilgisi*. TDK Yayınları.
- Mamandı, R. (2023). Kutadğu Bilig'deki bağlaçların tespiti ve tasnifi. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Özel Sayı 1, 322-331.
- MEB (2019). *Türkçe dersi öğretim programı (ilkokul ve ortaokul 1-8. sınıflar)*. <https://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=663>. (09.11.2020)
- Özel, S. ve Atabay, N. (1976). *Sözcük türleri II*. Yöneten ve Yayına Hazırlayan: Doğan Aksan. TDK Yayınları
- Özkırımlı, A. (2006). *Türk dili-dil ve anlatım*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Salan, E. (2011). Ahmet Hamdi Tanpınar'ın eserlerinde “ne ... ne (de) ...” bağlacı. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(7), 223 - 240.
- Şenlik, A. Ş. (2011). Osmanlı Türkçesindeki cümle bağlaçlarının tasnifine dair bazı öneriler. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 45(45), 251 – 268.
- Şenlik, A. Ş. (2016). Türkiye Türkçesinde cümle bağlacı olarak kullanılan "ve" ve "da" hakkında bazı mülahazalar. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 54(54), 111-127.
- Taşbey, C. (2020). Türkiye Türkçesinde bağlaçların varlığı üzerine. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 8(22), 29-47.
- Taştekin, A. (2015). Atatürk'ün söz diziminde “ki” bağlacı. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic* Volume 10/16 Fall 2015, p. 1077-

1102 DOI Number: [Http://Dx.Doi.Org/10.7827/Turkishstudies.8469](http://dx.doi.org/10.7827/Turkishstudies.8469) ISSN: 1308-2140, Ankara-Turkey.

Tuğluk, M. E. (2012). *Atasözlerinin sınıflandırılması ve yapısal özellikleri* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Dicle Üniversitesi.

Yavuz, S. (2011). Türkiye Türkçesi ağızlarında bağlaçlar. *Diyalektolog*, 3, 59-107.

Yenen Avcı, Y. (2015). Atasözlerimizde sıfat ve sıfat-fiillerin kullanımı. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkishor Turkic*. ISSN: 1308-2140, Volume: 10/4, Winter. DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7920>. pp. 965-982 Ankara, Turkey.

Yenen Avcı, Y. (2016). Türkiye Türkçesi atasözlerinde zamirler üzerine bir inceleme. H. Ülper (Edt.), 9. *Uluslararası Türkçenin Eğitimi ve Öğretimi Kurultayı Bildirileri (s. 363-380)*. 06-08 Ekim 2016, Burdur.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.